

"Українське питання" напередодні Другої світової війни

28.08.2013 _ Іван Патриляк

Плануючи війну проти Польщі, німці докладали всіх зусиль для того, щоб вона "була викликана не з боку Німеччини", а українським повстанням в Галичині й на Волині. Одночасно німці погрожували "взяти під свою опіку" західних українців, якщо Москва піде на угоду з Британією.

1 вересня 1939 році прийнято вважати початком Другої світової війни. Документ, який уможливив напад гітлерівської Німеччини на Польщу - прийнятий в останні дні серпня пакт Молотова-Ріббентропа. А одна з причин появи цього пакту - німецько-радянські інтриги щодо державності українських земель.

Українське питання напередодні Другої світової війни було ще більш заплутаним, [ніж у 1914 році](#). Його вирішення впливало на долю щонайменше чотирьох держав, до складу яких входили українські етнічні землі у міжвоєнний період.

З приходом у 1933 р. до влади в Німеччині націонал-соціалістичної партії, лідери якої відкрито декларували необхідність геополітичних змін у Європі, "українська проблема" набула нового звучання в устах європейських дипломатів, політиків і журналістів.

Стороною, яка відразу включила "українське питання" до порядку денного, була Німеччина. Нацистська партія Німеччини, яка прийшла до влади в країні 1933 року, бачила Україну складовою "життєвого простору на Сході".



Карикатура з британської Daily Mail (1 травня 1941 року). Сталін каже Молотову, котрий сидить із [книгою Гітлера](#): "Годі вже читати той шматок про Україну". Джерело: cartoons.ac.uk

Основним способом досягнення мети Німеччина обрала дестабілізацію внутрішньої ситуації у країнах, що мали бути підкорені в майбутньому.

Першочерговою ціллю стала Польща, яка опинялася в ситуації "між молотом і ковадлом" — підтримка Німеччиною українського руху загрожувала втратою Західної України, а ідея співпрацювати з СРСР була неприйнятною.

Німці використали цей момент: на зустрічі Гітлера з послом Польщі у Берліні Висоцьким польській делегації прозоро натякнули, що Німеччина не буде заперечувати, якщо за участь у майбутній війні проти СРСР Польща отримає змогу розширити кордони до Дніпра та Чорного моря або очолить федерацію із квазі-держав, утворених на окраїнах колишнього Радянського Союзу.

Безпосередні переговори про можливу участь Польщі в майбутній війні проти більшовицької Росії розпочалися у Берліні в листопаді 1933 році. Посланець Варшави Ю.Ліпський цілковито погодився із думками, висловленими Гітлером, його підтримав міністр закордонних справ Польщі Ю.Бек — відвертий прихильник польсько-німецької співпраці.

Тож не дивно, що Берлін із Варшавою знайшли повне порозуміння, яке вилилося у підписання 26 січня 1934 року польсько-німецького договору про ненапад, фактично спрямованого проти СРСР.

"Українське питання" втратило на якийсь час актуальність, оскільки Німеччина після угоди сконцентрувалася на вибудовуванні відносин із країнами Західної Європи, а Польща уникала різких кроків через власну геополітичну вразливість.

Знову "українська проблема" потрапила до "порядку денного" німецької політики під час "Чехословацької кризи", коли українське Закарпаття *[входило до складу міжвоєнної Чехословаччини - III]*, скориставшись фактичним розвалом ЧСР, оголосило – за негласної підтримки Німеччини — про бажання автономії.

З іншого боку, поява потенційного зародку української державності лякала Угорщину, СРСР, Польщу та Румунію, які заявили протест.

На фоні автономізації Закарпаття починається зближення Угорщини та Польщі. Остання цілковито підтримала плани М. Горті приєднати Закарпаття до Угорщини, а також все наполегливіше вимагала ліквідувати українську автономію в ЧСР.

Під час переговорів з німецькою делегацією міністр закордонних справ Польщі відверто зізнався: у Варшаві бояться, аби Німеччина не використала "українську карту" за зразком "Судетської проблеми" і не розколола Польщу.

У відповідь Й.Ріббентроп натякнув польському посланцеві, що позитивне для Польщі вирішення Карпатоукраїнського питання можливе лише у випадку, якщо Варшава буде поступливою щодо передачі Німеччині Данцига *[нині Гданськ - III]*, будівництві автостради і залізниці через "польський коридор" *[між "материнською" Німеччиною і її анклавом Східна Прусія - III]*, а також приєднається до Антикомінтернівського пакту.

Польський уряд не погодився на такі вимоги і питання Закарпаття на деякий час залишилося без остаточного вирішення.

Демонструючи всесильність у питаннях встановлення кордонів і долі народів, нацисти 2 листопада 1938 р. під час засідання так званого Віденського арбітражу частково задовольнили претензії Будапешта, [передавши Угорщині південні регіони Закарпаття](#) із найбільшими містами Ужгородом, Мукачевим, Береговим і стратегічною залізницею.

Однак події набирали нового несподіваного розвитку: наприкінці грудня 1938 року радник німецького посольства у Варшаві заявив, що Німеччина не має наміру перетворювати Карпатську Україну на зародок майбутньої української державності, а вже 5 січня 1939-го Гітлер, приймаючи у своїй резиденції Берхтесгаден міністра закордонних справ Польщі Ю.Бека, заявив, що Німеччина втратила інтерес до українського питання.

Наступного дня німецький колега Бека чітко заявив — Німеччина вважає "українську проблему" внутрішньою справою Польщі. Ріббентроп провокаційно запитав, чи не відмовилася Варшава від амбітних планів покійного маршала Пілсудського підкорити собі Україну, на що отримав відповідь: ["Польські війська були у самому Києві і ці прагнення усе ще живі й сьогодні"](#).

26 січня 1939 р. Ю.Бек отримав запевнення від німецьких урядовців, що Німеччина готова віддати Польщі територію України до Дніпра та Чорного моря.

Втім, поляки у прагненні позбутися "української небезпеки", не врахували того, що самі були одною з цілей нацистів. 8 березня, виступаючи у вузькому колі представників

військового командування та партійного керівництва, Гітлер наголосив, що до 15 березня повинна бути ліквідована Чехословаччина, після чого настане черга Польщі.

Війна проти Польщі означала війну проти Франції та Англії, а це тягло за собою гостру необхідність добитися підтримки СРСР. "Українське питання" проступило вже на етапі налагоджування діалогу.

Під час виступу у Рейхстазі 30 січня 1939 року Гітлер наголосив на поверненні Німеччини її колишніх африканських колоній і необхідності створити в Африці німецький "життєвий простір".

Продемонструвавши Кремлю зміну пріоритетів і натякнувши на можливість порозуміння, лідер нацистів очікував від лідера більшовиків відповіді, у якій слід було чітко окреслити проблему, що стояла на перепоні німецько-радянського зближення і усунення якої могло б відновити довіру між двома державами.

10 березня 1939 р. у доповіді на XVIII з'їзді ВКП(б) Сталін чітко вказав на найбільший подразник у німецько-радянських стосунках:

"Характерним є той шум, який зчинила англо-французька й північноамериканська преса з приводу Радянської України.

Діячі цієї преси до хрипоті галасують про те, що німці йдуть на Радянську Україну, що вони вже тепер мають у руках так звану Карпатську Україну, яка налічує близько 700 тисяч населення, що німці щонайпізніше весною цього року, приєднають Радянську Україну, яка має понад 30 мільйонів населення, до так званої Карпатської України.

Схоже на те, що цей підозрілий шум мав своєю метою підняти люту Радянського Союзу проти Німеччини, отруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без видимих на те підстав.

(...) Звичайно, цілком можливо, що в Німеччині є божевільні, які мріють приєднати слона, тобто Радянську Україну, до кузьки, тобто до так званої Карпатської України. І, коли дійсно є там такі безумці, можна не мати сумніву, що в нашій країні знайдеться необхідна кількість гамівних сорочок для таких божевільних.

Але якщо відкинути геть божевільних і звернутися до нормальних людей, то хіба неясно, що смішно і безглуздо говорити серйозно про приєднання Радянської України до так званої Карпатської України?"

Сталін також наголосив, що саме у Франції, Британії та США очікують "походу Гітлера" на Радянську Україну і розглядають війну Німеччини проти СРСР як плату за згоду Заходу приєднати до Райху Судети і знищити Чехословаччину.

Німецький канцлер одразу ж оцінив ситуацію. Проблема Карпатської України була основною перешкодою на шляху до радянсько-німецького порозуміння.

Рішення щодо майбутньої долі маленької української держави було прийняте без зволікань. 10 березня виступив Сталін, а 14 березня угорські війська з благословення Гітлера атакували українське Закарпаття.

15 березня Сойм Карпатської України [прийняв декларацію про незалежність](#) і звернувся до німецького консула Гофмана з пропозицією, щоб Німеччина взяла під свій патронат Закарпаття, [як Словаччину](#). Відповідь із Берліна, від самої канцелярії Гітлера, надійшла миттєво – регіон без опору має перейти до Угорщини.

Президент Карпатської України Августин Волошин [відкинув німецький ультиматум](#). Героїчний спротив Української Карпатської Республіки був потоплений у крові угорськими гонведами, "українська проблема" черговий раз була принесена в жертву геополітичним інтересам могутніх європейських гравців.



Солдати армії Карпатської України. Більше фото [дивіться в розділі "Артефакти"](#)

Розправившись із залишками Чехословаччини, німецький фюрер уже 3 квітня віддав наказ про підготовку нападу на Польщу, а 11 квітня підписав план війни з Польщею (план "Вайс"). Відтак українське питання знову стало актуальним для німецьких політичних комбінацій.

Здавалося б, що Німеччина вже знайшла порозуміння з Радянським Союзом, однак між майбутніми партнерами залишалася певна недовіра, що підігрівалася діями обох сторін.

Причиною стала активізація англійської та французької дипломатії, які занепокоїлися планами Німеччини щодо розгрому Польщі. 12 серпня 1939 р. до Москви прибули військові місії Британії та Франції, однак із надзвичайно обмеженими повноваженнями.

Переговори між Москвою та західними демократіями відверто насторожували Берлін. У якості контрзаходу німці вирішили черговий раз розіграти "українську карту".

Плануючи війну проти Польщі, німецькі дипломати й експерти зі спецслужб докладали всіх можливих зусиль для того, щоб "конфлікт із Польщею був викликаний не з боку Німеччини", а українським повстанням в Галичині та на Волині. Одночасно німці своїми діями натякали Кремлю про можливість "*взяти під свою опіку*" західних українців, якщо Москва піде на угоду із Британією та Францією.

З метою активізувати український антипольський рух в Західній Україні представники німецької військової розвідки (Абверу) нав'язали контакти із [лідером ОУН Андрієм Мельником](#) і зуміли переконати в необхідності координувати зусилля націоналістів із Німеччиною, незважаючи на зраду німцями Карпатської України.

Співробітники Абверу наголошували: "здача" Угорщині Закарпаття була лише тактичною поступкою, необхідною для майбутнього відродження української державності на більшості територій України.

Демонструючи "добру волю" щодо українців, представники Абверу визволили з угорського полону 400 карпатських січовиків. Їх, за домовленістю з керівництвом ОУН, було перевезено до навчальних таборів Абверу в Кірхендорфі та Гакенштейні (Верхня Австрія).

Через три дні після початку переговорів між радянською і англо-французькою делегацією в Москві керівництво Абверу отримало дозвіл на створення з колишніх карпатських січовиків українського диверсійного загину під кодовою назвою "Bergbauernhilfe" ("Допомога горян"). Підготовкою загону займався Абвер-2 (другий відділ Абверу – "Диверсії та психологічна війна").

Український Легіон із 200 (за деякими даними із 600) осіб очолив полковник Роман Сушко, його формування стало важливим чинником тиску на Кремль для німецької дипломатії.



Солдати "легіону Сушка" в Коросні [нині Польща], 1939 рік. Фото: uk.wikipedia.org

Намагаючись використати українців, нацисти водночас пильнували, щоб їхні ініціативи не вийшли із-під контролю. Про це свідчить відмова німців сформувати з українських емігрантів окремий корпус для війни з Польщею.

Українські еміграційні організації та військові товариства готові були надати у розпорядження вермахту 12 тисяч солдатів та 1300 офіцерів, які добровільно бажали воювати проти Польщі за [визволення західноукраїнських земель](#).

Через побоювання, що надмірний ентузіазм українських еміграційних кіл справді призведе до формування повноцінної української армії та нового проголошення української державності на руїнах Польщі, Берліном були відкинуті всі українські ініціативи.

Загін Сушка повинен був лише виконати свою обмежену місію – закинутий в Галичину легіон мав спровокувати українське повстання, "на допомогу" якому прийшли б війська "Великої Німеччини".

Паралельно із розігруванням "української карти" німецькі дипломати гарячково шукали шляхів до порозуміння із радянським диктатором.

26 липня 1939 року співробітники німецького МЗС вперше натякнули радянському представникові в Берліні Г.Астахову про потребу відновити взаємовигідні стосунки, на перепоні яким не стане ані проблема Прибалтики, ані "українське питання".

2 серпня глава МЗС Третього Райху Й.Ріббентроп особисто спілкувався з радянським представником і запевнив, що *Німеччина "прихильно ставиться до Москви"*, запропонувавши водночас Кремлю визначитися, чи він йтиме з Францією та Британією, чи з Німеччиною.

У випадку прихильності до Німеччини Ріббентроп обіцяв, що всі проблеми між Балтійським та Чорним морем будуть вирішуватися Берліном спільно з Москвою. Стосовно Польщі — натякнув на можливість спільного вирішення долі цієї країни і запропонував радянському представникові подумати над можливістю того, аби СРСР отримав у підпорядкування східну частину польської держави, тобто території Західної України та Західної Білорусі.

12 серпня (у той самий день, коли до Москви прибула англо-французька місія) новий радянський нарком закордонних справ В'ячеслав Молотов повідомив через Астахова, що радянський уряд готовий вести переговори з Берліном.

А 15 серпня 1939 р. (того ж дня, коли було сформовано український диверсійний легіон Романа Сушка) Ріббентроп передав через німецького посла в Москві Шуленбурга своє особисте звернення до Молотова. Справжнім автором послання був Гітлер.

Молотов із зацікавленням вивчив документ і з насутпного дня між представниками німецького та радянського закордонних відомств розпочалися інтенсивні переговори.

Першим результатом стало підписання 19 серпня надзвичайно широкого економічного договору. Того ж дня Молотов передав до Берліна проект пакту про ненапад між двома країнами. Угода про ненапад гарантувала Гітлерові спокій на східних рубежах Німеччини і дозволяла, "не озираючись", воювати з Польщею, Францією та Британією.

У Берліні із захопленням зустріли проект договору, але нацистів не влаштовували висловлені Молотовим дати можливого підписання угоди – 26-27 серпня 1939 року. Час минав, дипломатичний конфлікт між Польщею та Німеччиною загострювався й Гітлер боявся, що політичний договір із Кремлем може бути не підписаний до початку бойових дій.

20 серпня, поставивши на кін свій власний авторитет, німецький канцлер звернувся до Сталіна з особистим посланням:

"Я приймаю проект пакту про ненапад, що його передав нам ваш міністр закордонних справ пан Молотов, але вважаю вкрай необхідним з'ясувати питання, пов'язані з ним, якнайшвидше [...]"

Суть додаткового протоколу, бажаного радянському урядові, може, я переконаний, бути з'ясована у найкоротший час, якщо відповідальний німецький державний діяч зможе особисто прибути до Москви для переговорів [...]"

На мою думку, враховуючи наміри обох наших держав вступити у нові відносини між собою, бажано не гаяти часу. Тому я пропоную, щоб Ви прийняли мого міністра закордонних справ у вівторок, 22 серпня, або щонайпізніше в середу, 23 серпня".

Наступного дня надійшла відповідь від Й.Сталіна:

"Канцлеру Німецької держави панові А.Гітлеру. Дякую за листа. Я сподіваюсь, що німецько-радянський пакт про ненапад стане вирішальним поворотом до кращого у політичних відносинах між нашими країнами. Народам наших країн потрібні мирні відносини. [...]"

Радянський уряд уповноважив мене повідомити Вас, що він погоджується на приїзд пана фон Ріббентропа до Москви 23 серпня. Й.Сталін".

21 серпня радянська дипломатія повинна була вирішити ще одне важливе завдання – перервати перемовини з англо-французькою місією. Саме цього дня на переговорах було досягнуто значних успіхів, англійці та французи пішли на серйозні поступки у питанні пропуску радянських військ територіями сусідніх держав.

Однак опівдні до кімнати переговорів увійшов ад'ютант К.Ворошилова Р.Хмельницький і передав наркомові оборони СРСР записку від особистого секретаря Сталіна Поскрьобишева: *"Клим! Коба велів згортати шарманку!"*

Виконуючи волю Сталіна, Ворошилов без пояснення причини перервав переговори, незважаючи на активні протести англійців і французів.

Гітлер із нетерпінням чекав на відповідь із Москви, тож, коли ад'ютант приніс йому коротеньку телеграму Сталіна, німецький канцлер радісно вигукнув: *"Я їх маю! Я знову отримав верх! Я маю в кишені весь світ!"*



Після підписання пакту про ненапад. Ліворуч - Ріббентроп, праворуч - Молотов

Упевнений в успішності місії Ріббентропа фюрер, виступаючи на нараді вищого військового керівництва у Оберзальцбері, наголосив:

"Обнародування пакту про ненапад справить ефект бомби, що вибухнула. Наслідки – неосяжні. Сталін теж сказав, що такий курс піде на користь обом сторонам. Вплив на Польщу буде жахливим. [...] Тепер Польща в такому становищі, у яке я хотів її поставити. [...]"

З осені 1938 року мною було прийняте рішення йти разом зі Сталіним. По суті, в усьому світі є тільки три великих державних діячі: Сталін, я і Муссоліні. Муссоліні – найслабкіший... Сталін і я – єдині, хто бачить майбутнє. Таким чином, через кілька тижнів я протягну руку Сталіну на спільному німецько-російському кордоні й разом із ним візьмуся за новий поділ світу".

Аналогічно радість з приводу майбутнього підписання угоди із Гітлером висловлював і радянський диктатор. За спогадами маршала Жукова, Сталін *"був переконаний, що він, спираючись на пакт, обведе Гітлера навколо пальця"*. Йому вторив і Хрущов, який у спогадах залишив такі слова Сталіна: *"Ну, для початку ми обманули Гітлера"*.

23 серпня 1939 року до Москви прибув Ріббентроп. До складу німецької делегації входили Ріббентроп, Шуленбург, радник Гаус та перекладач Хільгер. З радянського боку, на здивування Ріббентропа, окрім Молотова та перекладача Павлова, був присутній Сталін.



К заключению советско-германского договора о ненападении. На снимке (сарава налева): тов. В. М. Молотов, тов. И. В. Сталин, г-н Иоганн фон Риббентроп и г-н Ф. Гаус.

Снимок сделан 23 августа 1939 г. Фото М. Калинин.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ СОВЕТСКО-ГЕРМАНСКОГО ДОГОВОРА О НЕНАПАДЕНИИ.

Усміхнені хитруни

Сталін особисто розпочав розмову, яка протікала зважено і спокійно. Згоди щодо пакту про ненапад дійшли швидко, поклавши в основу документа радянський проект. Більш жваво обговорювалися проблеми, що увійшли до тексту таємного додаткового протоколу.

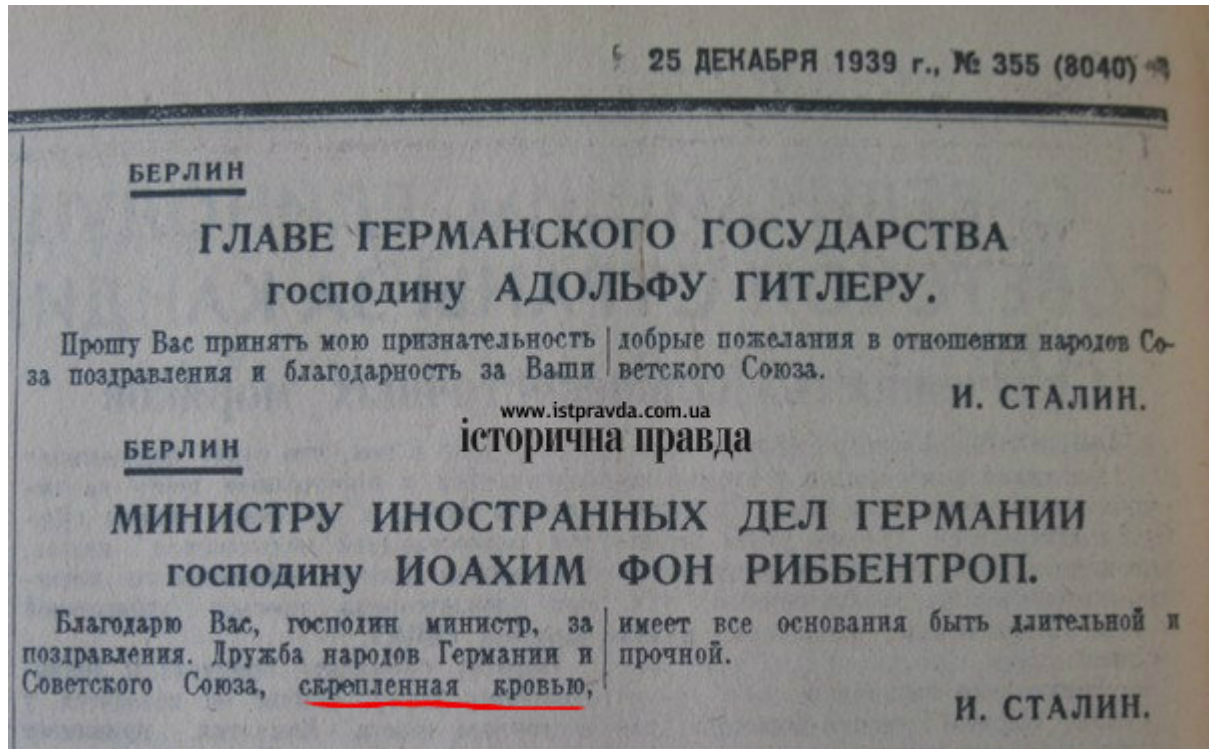
Однак і в цьому випадку проблеми вирішувалися швидко, оскільки німецький проект таємного протоколу, взятий за основу, надавав СРСР достатньо переваг, а на всі додаткові радянські пропозиції Ріббентроп охоче погоджувався. Тому й не дивно, що гітлерівський міністр закордонних справ у своїх спогадах відзначав, що *"на переговорах панувала приємна атмосфера"*.

Близько опівночі розмова завершилася підписанням [пакту про ненапад, за яким в історіографії закріпилася назва "пакту Молотова-Ріббентропа"](#). Термін дії угоди визначався десятьма роками із автоматичним продовженням на п'ять років у випадку, якщо жодна зі сторін його завчасно не денонсує.

У самому факті підписання договору про ненапад не було нічого надто неординарного чи протиправного, якби разом із договором не було укладено таємний додатковий протокол. Цей документ передбачав розмежування сфер впливу сторін у Східній та Центральній Європі, грубо порушуючи суверенітет і територіальну цілісність цілої низки незалежних держав.

Радянська сфера впливу охоплювала Естонію, Латвію, Фінляндію, Бессарабію та східну частину польської держави (на схід від річок Нарев, Вісла, Сян). На радянському боці, окрім українських і білоруських етнічних земель, опинилися Люблінське та частина Варшавського воєводства, заселених головним чином поляками.

Після підписання угоди обидва диктатори залишилися вдоволеними. Гітлер вважав, що добився участі Кремля у війні проти Польщі та дружнього нейтралітету СРСР під час війни Німеччини з Францією та Британією. Німецький канцлер розраховував на швидкий розгром західних демократій і повернення німецьких дивізій на Схід для здобуття "життєвого простору", а більшовицький лідер бажав затяжної війни на Заході із подальшою радянізацією Європи.



Газета "Правда" за 25 грудня 1939 року. Сталін на крові українців та поляків дякує Гітлеру за вітання з днем народження. Більше [дивіться у розділі "Артефакти"](#)

Як показав розвиток подій, обоє прорахувалися у своїх планах. Втім, це не врятувало мешканців західноукраїнських територій від зустрічі з радянським тоталітарним режимом.

Зважаючи на укладення угоди зі Сталіним, нацисти знову "заховали до рукава" українську карту. Легіон Сушка, передислокований до Словаччини в очікуванні вторгнення в Польщу, 25 серпня 1939 р. було заборонено використовувати під час бойових дій.

До початку війни 1 вересня німці більше не згадували про "українську проблему" – у Берліна був новий, набагато вигідніший союзник, з яким розраховалися західноукраїнськими землями.